

GRAŻYNA KRZYMINIEWSKA

AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ

I. WSTĘP

Idea społeczeństwa obywatelskiego jest głęboko zakorzeniona w kulturze europejskiej, myśli społecznej i filozoficznej. Socjologiczne teorie społeczeństwa obywatelskiego koncentrują się na problemach zbiorowej świadomości oraz więzi obywatelskich, zagadnieniach władzy i społecznej partycypacji w procesach podejmowania decyzji, organizacji społecznej, pluralizmu i roli tradycji obywatelskich. Treść pojęcia społeczeństwa obywatelskiego zmienia się w zależności od epoki i charakterystycznych dla niej wyzwań wobec sfery publicznej, wolności indywidualnej, wspólnoty obywateli¹. Współczesna refleksja nad pojęciem i znaczeniem społeczeństwa obywatelskiego podkreśla rolę debaty publicznej i wiąże się z nazwiskiem J. Habermasa², dla którego sfera publiczna pełni w społeczeństwie funkcje pośredniczące między społecznie przeżywanym porządkiem wartości, norm i instytucji a procesami podejmowania decyzji politycznych i ekonomicznych. Postuluje on odbudowę więzi obywatelskich oraz sfery publicznej przez zmianę reguł funkcjonowania nowoczesnego państwa, podporządkowanie instytucji politycznych i prawa regułom racjonalności komunikacyjnej, polegającym na maksymalnym poszerzeniu możliwości partycypacji i społecznej komunikacji. Dla Habermasa uczestnictwo nie ogranicza się do wąsko zdefiniowanej sfery politycznej, lecz jest aktywnością, która może być podejmowana także w sferze społecznej i kulturowej, a przede wszystkim w demokratycznej przestrzeni publicznej³.

Koncepcja społeczeństwa obywatelskiego zakłada, że jednostka realizuje swoje potrzeby i aspiracje zgodnie ze swoimi zdolnościami w ramach ustanowionego porządku społecznego, a społeczeństwo udziela szerokich gwarancji systemowi stosunków interpersonalnych. Pozwala to jednostce na indywidualizm, a grupom społecznym na artykulację swoich interesów, tworzenie stowarzyszeń, kształtowania życia zbiorowego i uczestniczenie w nim ku pożytkowi własnemu, własnej grupy społecznej i społeczeństwa globalnego.

Spółczeństwo obywatelskie, tkanka dobrowolnych organizacji, zrzeszeń, kontaktów, które wypełniają przestrzeń między jednostką a społeczeństwem,

¹ G. Skąpska, *Spółczeństwo obywatelskie*, w: *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005, s. 285-288.

² J. Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*, Frankfurt am Main 1993.

³ D. Pietrzyk-Reeves, *Spółczeństwo obywatelskie*, w: *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 1287.

obywatelem a państwem, jest jednym z filarów ustroju demokratycznego. Stowarzyszenia obywatelskie są miejscem wyrażania, uzgadniania i realizacji interesów różnych grup społecznych; w nich ludzie uczą się wzajemnego zaufania i umiejętności obywatelskich, uczestnictwa w demokracji i wspólnego działania⁴.

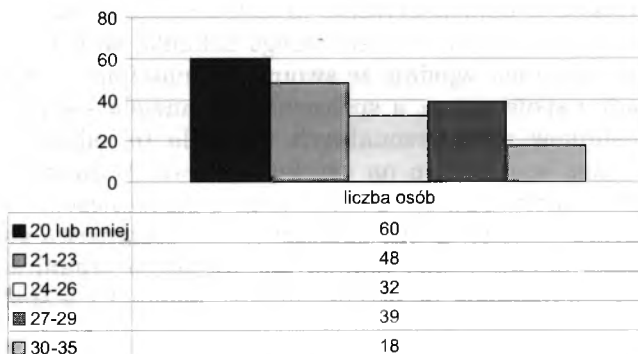
Ważnym zatem zadaniem dla badaczy staje się ciągle monitorowanie sytuacji społecznej w tym zakresie, próba odpowiedzi na pytanie, jak intensywna jest sieć powiązań społecznych, możliwości artykułowania interesów, uczestnictwo w życiu publicznym. Niniejsze opracowanie porusza problem aktywności obywatelskiej młodzieży wiejskiej. Zainteresowanie młodym pokoleniem w zasadzie nie wymaga uzasadnienia, gdyż oczywiste jest, że od ich postawy społecznej zależeć będzie kształt społeczności lokalnych już w niedalekiej przyszłości. Z kolei koncentracja uwagi wyłącznie na obszarach wiejskich wynika nie tylko z zainteresowań autorki, ale przede wszystkim z przekonania, że badania obszarów wiejskich, zwłaszcza w kontekście integracji europejskiej, są absolutnie niezbędne, by efektywnie podejmować działania zarówno w sferze gospodarczej, jak i społecznej.

II. CHARAKTERYSTYKA BADAŃ

We wrześniu 2004 r. przeprowadzono badania wśród 197 przedstawicieli młodego pokolenia wsi na terenie województwa wielkopolskiego. Miały one charakter sondażowy i przeprowadzone zostały za pomocą wywiadu kwestionariuszowego. W badaniu wzięła udział młodzież zamieszkała we wszystkich typach wsi, poza wsiami pozostałymi po byłych PGR-ach. Badani nie stanowią w związku z tym pełnej reprezentacji młodych mieszkańców wsi, ale ze względu na ich cechy społeczno-demograficzne oraz miejsce zamieszkania można stwierdzić, iż stanowią populację, wśród której można przeprowadzić badania sondażowe. Wzięło w nich udział 127 mężczyzn i 70 kobiet w następującym wieku:

Rysunek 1

Respondenci według wieku

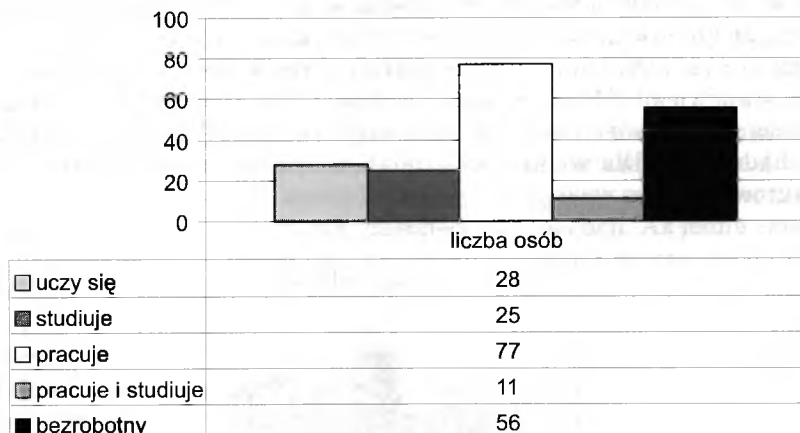
Źródło wszystkich rysunków: opracowanie własne.

⁴ M. Grabowska, T. Szawiel, *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w komunistycznej Polsce*, PWN, Warszawa 2002.

Spośród tej grupy mniej niż 30% to osoby deklarujące status bezrobotnego, 77 osób pracuje, a uczy się lub studiuje 53 badanych.

Rysunek 2

Stan zawodowy respondentów

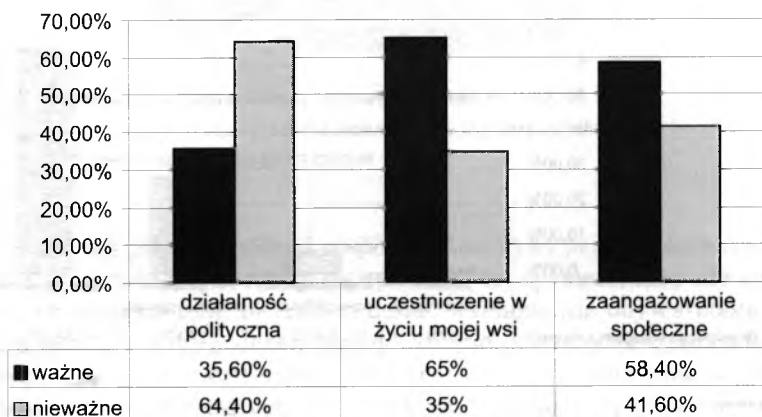

III. AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA

Zdaniem wielu badaczy, stan społeczeństwa obywatelskiego wyraża się w powszechności zrzeszania się, uczestnictwie w organizacjach społecznych, pełnieniu w nich funkcji, zainteresowaniu sprawami publicznymi, zwłaszcza swojej społeczności lokalnej. W omawianych badaniach właśnie te kwestie stały się obszarem analizy. W pierwszym rzędzie próbowano określić poziom akceptacji podstawowych wartości składających się na postawę obywatelską.

Rysunek 3

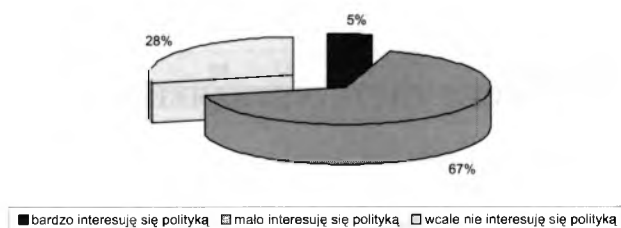
Wartości obywatelskie

W tym celu zapytano respondentów o trzy kwestie: działalność polityczną, uczestnictwo w życiu własnej wsi oraz zaangażowanie społeczne wykraczające poza miejsce zamieszkania. Uczestniczenie w życiu własnej wsi uznano za ważne 65% badanych, ale tylko 13% z tej grupy angażowało się w ciągu ostatniego roku w życie społeczności lokalnej. Wskaźnikiem rzeczywistego zainteresowania dla spraw publicznych jest orientacja w sprawach swojego środowiska, w tym np. znajomość nazwiska obecnego wójta bądź burmistrza. I tutaj okazuje się, że prawie 20% badanych nie potrafi określić, kto w danym momencie pełni te stanowiska. Mniej cenioną wartością jest społeczne zaangażowanie poza obszarem własnego miejsca zamieszkania (nadal jednak dotyczy ponad połowy badanych). Dla większości działalność polityczna to obszar, który nie jest traktowany jako ważny.

Rysunek 4

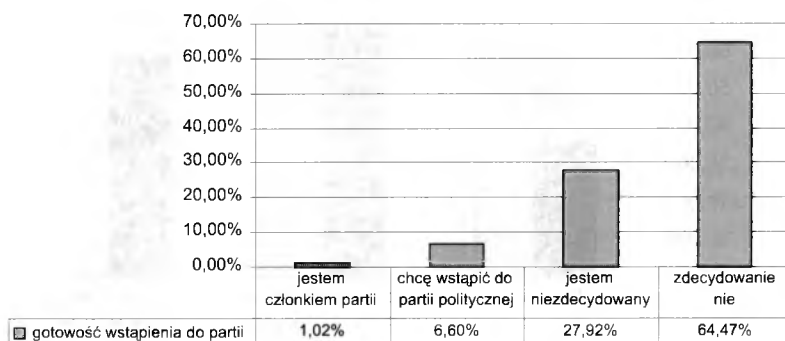
Zainteresowanie polityką

Problem odsuwania się młodego pokolenia od polityki znajduje potwierdzenie w wielu badaniach socjologicznych⁵. Tutaj również w planach młodzieży nie ma gotowości wstąpienia do partii politycznej. Zdecydowana niechęć lub brak decyzyjności jest niewątpliwie konsekwencją permanentnego niezadowolenia z klasy politycznej, która w Polsce od długiego już czasu nie cieszy się uznaniem.

Rysunek 5

Gotowość wstąpienia do partii politycznej

⁵ Mówi o tym m.in. H. Świda-Zięba, *Młodzież końca tysiąclecia. Obraz świata i bycia w świecie*, Warszawa 2000.

Okazuje się, że wartości obywatelskie mają większe znaczenie dla kobiet niż mężczyzn, co wskazuje na symptomy kształtowania się nowej jakości – wzrostu zainteresowania sferą publiczną wśród kobiet. Najmniejsze zainteresowanie w tym zakresie mają osoby bezrobotne oraz najstarsi spośród respondentów, największe – studenci (także jednocześnie studiujący i pracujący).

Zainteresowanie dla sfery publicznej przekłada się bezpośrednio na uczestnictwo w wyborach. I tu okazuje się, że mniej niż połowa badanych przykłada jakąkolwiek wagę do uczestnictwa w wyborach, nieco mniej niż 12% uznaje, iż tylko niektóre z nich są godne zainteresowania. W kategoriach obowiązku obywatelskiego traktuje wybory nieco ponad połowa badanych, częściej kobiety niż mężczyźni oraz młodszy spośród badanych. To również oni sądzą, że jest to forma wpływania na wydarzenia. Im wiek badanych bardziej przesuwają się w górę, tym mocniej zaznacza się postawa zniechęcenia i negacji. Aż jedna trzecia respondentów uznaje, że jest to najzwyczajniejsza w świecie strata czasu.

Warto jednak dodać, że badani – deklarując swój udział w różnego typu wyborach, jakie ostatnio odbyły się w Polsce – stwierdzają, że bardziej są zainteresowani wyborami samorządowymi niż innymi (np. do Parlamentu Europejskiego). Jeśli tak jest, można to przyjąć za wielce budujące dlatego, że zainteresowanie życiem swojej wsi potwierdzone zwiększoną aktywnością młodzieży w decydowaniu o tym, kto będzie gospodarzem w ich społeczności lokalnej, świadczy o tworzeniu przestrzeni społecznej, która stanowi filar społeczeństwa obywatelskiego oraz poczucia odpowiedzialności za otoczenie społeczne, wprawdzie na razie nie dość mocno zarysowane, ale dające nadzieję na jego systematyczny rozwój.

W tym kontekście zaskakujące jest jednak, że nie wiąże się to jednoznacznie z pozytywną identyfikacją samego pojęcia demokracji.

Rysunek 6

Poglądy młodzieży na demokrację

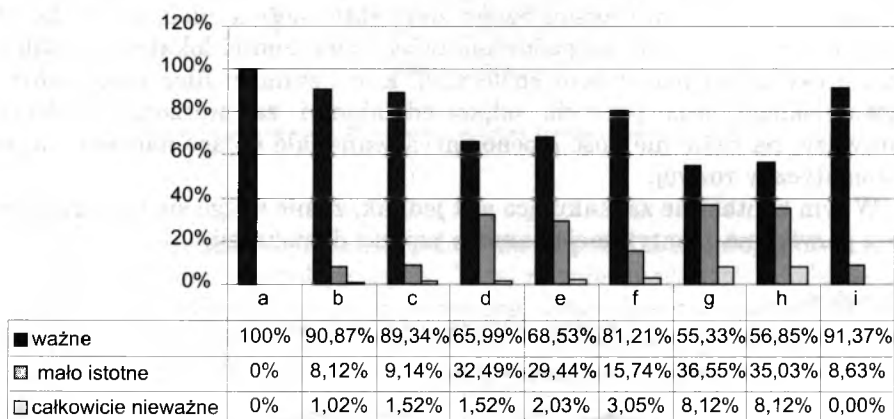
Jeśli mniej niż połowa spośród respondentów żywi przekonanie o wartości demokracji, a pozostali albo nie mają zdania w tej sprawie, albo nie zgadzają się z takim stwierdzeniem, to trudno uznać wychowanie obywatelskie w naszym kraju za odpowiednie. Jeżeli ponad 25% badanej młodzieży nie widzi żadnego związku pomiędzy systemem demokratycznym a położeniem jednostki i całych zbiorowości społecznych, to – zdaniem autorki – świadczy to nie tylko

o braku ugruntowanych postaw demokratycznych, swoistym dyletanctwie obywatelskim, ale także o poziomie frustracji młodego pokolenia rozczarowanego sytuacją w kraju, niewidzącego miejsca dla siebie w rzeczywistości społecznej. Widać wyraźnie, że stosunek do demokracji wyznacza osobista sytuacja, poziom pewnego optymizmu wobec własnej przyszłości. Najmłodszy z badanych, którzy nie zmierzli się tak jednoznacznie z rzeczywistością, jak ich starsi koledzy, mają mniej powodów, by kwestionować system, w którym przyszło im żyć. Natomiast bezrobotni, a także starsi z badanych, prezentują wątpliwości w tym względzie zdecydowanie częściej. Poglądy w tym zakresie nie są bez znaczenia, ponieważ tego typu nastawienia tworzą postawy bardziej skłonne do akceptacji populizmu lub poglądów autokratycznych.

Ta niejednoznaczność jest widoczna w wielu innych dziedzinach. Wystarczy zwrócić uwagę na ocenę związaną z różnymi celami, jakie uznaje się za ważne dla stworzenia społeczeństwa demokratycznego.

Rysunek 7

Ważność realizacji określonych celów w społeczeństwie polskim

- a) równość wszystkich obywateli przed prawem
 b) zwiększony wpływ obywateli na decyzje rządu
 c) zwiększony wpływ obywateli na decyzje władz gminnych
 d) wzmacnianie samorządów terytorialnych

- e) gospodarka wolnorynkowa
 f) ochrona prawa do wolnego wyrażania poglądów
 g) ochrona praw różnych mniejszości
 h) równouprawnienie kobiet
 i) równość szans dostępu młodzieży do szkół

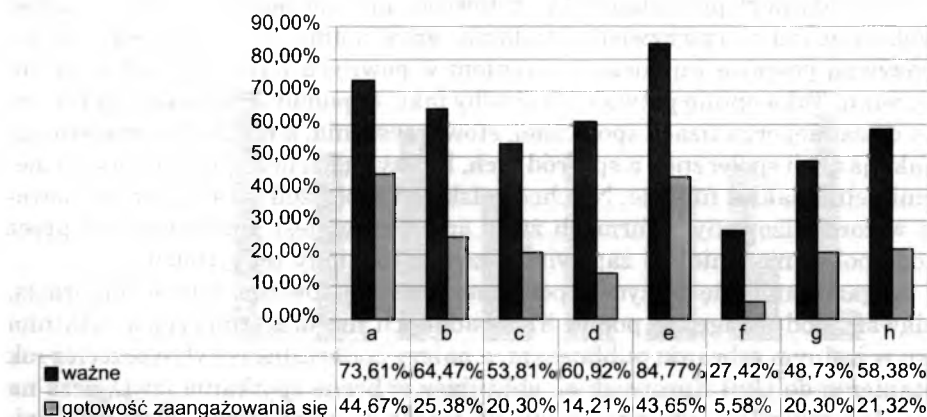
Dla badanych przedstawicieli młodego pokolenia wsi poszczególne cele są różnie postrzegane i – co widać wyraźnie – brak u nich jednoznacznej świadomości, że ich realizacja traktowana wybiórczo tworzy tak naprawdę system ułomny. Badani zgadzają się, że bardzo ważne jest realizowanie zasady równości wszystkich obywateli przed prawem, ale ochrona praw różnych mniejszości, czy realizacja równouprawnienia kobiet, nie wzbudza już takiego jednoznacznego przekonania. Dalej – zwiększenie wpływu obywateli na decyzje rządu, przy mniejszej akceptacji zwiększania wpływu na decyzje władz gminnych i jeszcze mniejszej wadze przypisywanej konieczności wzmacniania samo-

rządów terytorialnych – budzi zrozumiałe zdziwienie i wzmacnia przekonanie autorki, że wiedza o funkcjonowaniu systemu demokratycznego i świadomość wzajemnych powiązań jest słaba, wskazując na niespójny system przekonań.

Jeśli przyjąć, że społeczeństwo obywatelskie jest tworzoną oddolnie tkanką aktywności grup społecznych, wyrażającą się także w zaangażowaniu w rozwiązywanie różnego rodzaju problemów społecznych, to warto się przekonać, które z nich budzą zainteresowanie młodego pokolenia i w które gotowi byłiby sami się zaangażować.

Rysunek 8

Znaczenie zaangażowania się w ruchy społeczne

a) w ochronę środowiska naturalnego

b) w ruchy pokojowe

c) w ruchy obrony praw zwierząt

d) w związki zawodowe

e) w działalność charytatywną

f) w działalność na rzecz równouprawnienia mniejszości seksualnych

g) w działalność na rzecz równouprawnienia kobiet

h) inicjatywy obywatelskie

Powyższy schemat wyraźnie pokazuje zróżnicowany poziom zainteresowań respondentów. Hierarchia ważności, którą akceptuje ponad 50% badanych, dotyczy następujących sfer działalności społecznej: za najważniejszą uznano działalność charytatywną, ochronę środowiska naturalnego, ruchy pokojowe, działalność związków zawodowych, obronę praw zwierząt oraz inicjatywy obywatelskie. Najmniejsze zainteresowanie zdecydowanie wzbudza działalność na rzecz równouprawnienia kobiet i mniejszości seksualnych. Uznanie ważności danych problemów społecznych wcale nie jest jednoznacznie związane z gotowością aktywnego włączenia się w działalność na ich rzecz. Potencjalną chęć zaangażowania się deklaruje mniej niż połowa badanych, a w przypadku niektórych problemów poziom ten jest szczególnie niski.

Wydaje się, że tego typu nastawienie respondentów jest efektem wpływu otoczenia społecznego – szkoły, mediów, które eksponują poszczególne problemy społeczne, a także własnych doświadczeń. Dotyczy to choćby dwóch pierwszych ruchów społecznych uznawanych za ważne, a związanych z działalnością charytatywną i ochroną środowiska. Młodzież nie tylko jest świadkiem lub uczestnikiem wiejskiej biedy, ale staje się również mimowolnym świadkiem

akcji dobroczynnych, które powszechnie organizuje się w szkołach i parafiach (nie tylko przy okazji świąt chrześcijańskich). Zadania te wpisywane w działalność różnych instytucji powodują, że młodzi ludzie wyrastają w atmosferze konieczności wspomaganie innych lub choćby świadomości, iż „tak należy czynić”. Podobnie jest z ochroną środowiska, której stałym propagatorem staje się – obok innych instytucji – szkoła, uczestnicząc np. w akcji sprzątania Ziemi. Niewątpliwie te kwestie zapadają mocno w świadomość społeczną i uruchamiają przekonania o wadze problemu, nawet jeśli nie przekłada się to na konkretne zachowania.

Przeprowadzone badania wskazują, że młodzi ludzie deklarują swoją „gotowość” do aktywnego włączenia się w działalność na rzecz niektórych istotnych ich zdaniem problemów. Ta „gotowość” nie jest jednak w żaden sposób przekształcana w rzeczywiste działania, gdyż mamy tu do czynienia raczej z pasywną postawą i nieuczestniczeniem w pewnych wydarzeniach w swoim otoczeniu. Taką opinię potwierdza choćby fakt, że ponad 70% badanych nie należy do żadnej organizacji społecznej, stowarzyszenia, a nie choćby uczestniczy w jakiejś akcji społecznej, a spośród tych, którzy są ich uczestnikami, tylko nieliczni pełnią jakieś funkcje. Niechęć polskiego społeczeństwa do funkcjonowania w zorganizowanych formach życia społecznego jest kontynuowana przez młode pokolenie i nic nie zapowiada szybkiej zmiany tej sytuacji.

Angażowanie się w życie społeczne staje się również pustą deklaracją, wzięwszy pod uwagę, że ponad 87% badanych nie uczestniczyło w ostatnim roku w żadnym zebraniu publicznym, a należy podkreślić, iż był to przecież rok wstąpienia do Unii Europejskiej, obfitujący w liczne spotkania (zwłaszcza na wsi). Jak twierdzą autorzy raportu na temat społeczeństwa polskiego⁶, najłatwiej dostępnym doświadczeniem obywatelskim jest udział w zebraniu publicznym – może to być zebranie wiejskie, spotkanie z kandydatem na radnego, spotkanie w parafii itp., gdzie uczestnik może się zapoznać ze sprawami wykraczającymi poza krąg spraw rodzinnych i osobistych, wysłuchać opinii i poglądów innych, wyrazić własne. Wśród tych nielicznych, którzy w takim zebraniu uczestniczyli, byli głównie studenci, osoby między 21 a 26 rokiem życia (płeć nie odgrywała tu w zasadzie żadnej roli).

Wyższym od samego udziału w zebraniu stopniem zaangażowania w społeczeństwie obywatelskim jest – zdaniem wspomnianych przeze mnie autorów – zabranie głosu na takim zebraniu. „Ten, kto występuje na zebraniu publicznym, wyraża i tworzy opinię publiczną, nawet jeśli jest to sprawa drobna, choć ważna dla jego środowiska. Ci, którzy zabierają głos na zebraniach, stają się rozpoznawalni społecznie i czasem mogą stać się przywódcami miejscowej opinii, a nawet reprezentantami społeczności we władzach lokalnych”⁷. Spośród badanej przeze mnie populacji, z tych, którzy brali udział w zebraniu publicznym, połowa zabierała głos publicznie. Przede wszystkim byli to mężczyźni – studenci. Zależność postaw młodego pokolenia od wykształcenia i w związku z tym znaczenie edukacji nie wymaga w zasadzie komentarza. Potwierdzają to

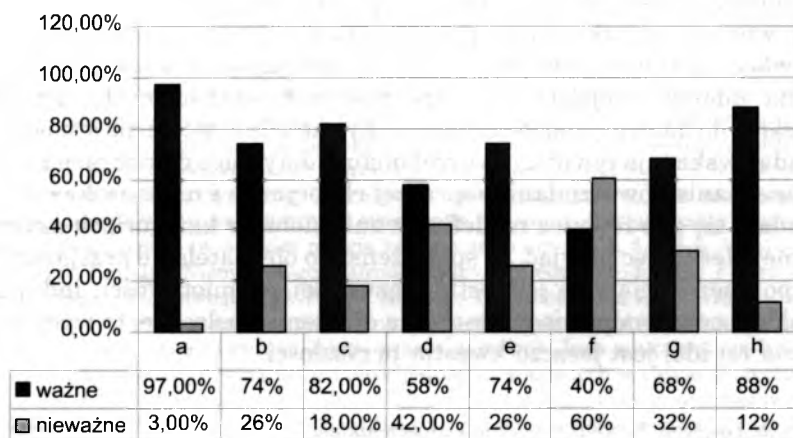
⁶ *Diagnoza społeczna 2003. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapieński, T. Panek, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa 2004, s. 189.

⁷ *Ibidem*, s. 188.

również wartości, które respondenci uznają za istotne dla siebie, a związane z podmiotowością jednostki. Im lepiej społecznie usytuowana jest jednostka (nauka, praca), tym bardziej cenione są wartości świadczące o autonomii jednostki i odwrotnie – poczucie przegranej (bezrobotni) redukuje tę autonomię. Pogłębione badania społeczne w tym zakresie mogłyby określić, co w rzeczywistości jest przyczyną, a co skutkiem reprezentowania takich poglądów, na ile podmiotowość jednostki sprzyja osiąganiu przez nią korzystniejszych pozycji społecznych, a w jakim stopniu to one rozwijają podmiotowość badanych.

Rysunek 9

Znaczenie cech podmiotowości jednostki

a) podejmowanie samodzielnych decyzji
 b) wykonywanie kreatywnych czynności
 c) możliwość rozwoju własnych zdolności
 d) samodzielne poglądy polityczne

e) samodzielne poglądy na moralność
 f) opieranie się na poglądach autorytetów
 g) szacunek dla autorytetów, ale posiadanie własnego zdania
 h) poleganie wyłącznie na własnym zdaniu

Jak z powyższego wynika, wszystkie cechy związane z podmiotowością jednostki są akceptowane przez większość badanych. Niemniej jednak takie kwestie, jak samodzielność poglądów politycznych moralnych, to obszary, w których nie ma dążenia do autonomii. Z drugiej strony nie ma również szczególnego szacunku dla autorytetów. Opieranie się na poglądach autorytetów za ważne uznaje tylko (aż?) 40% badanych, co może świadczyć zarówno o upadku autorytetów, braku wzorców w tym zakresie, jak i charakterystycznej dla młodzieży potrzebie pójścia własną drogą. Bardzo ciekawe jest to, że orientacja na podmiotowość jest bardziej akcentowana przez kobiety niż mężczyzn. Wydaje się, że wynika to z potrzeby młodych kobiet wyrwania się z ograniczeń charakterystycznych dla patriarchalnej kultury polskiej wsi, poszukiwania wartości, które pomogłyby zdefiniować zmienioną pozycję kobiety. Dlatego też samodzielne podejmowanie decyzji, możliwość rozwoju własnych zdolności, są bardziej akceptowane przez kobiety niż mężczyzn. Ale również kobiety reprezentują większy szacunek dla autorytetów, który – mimo że niezwykle cenny – może przecież tę samodzielność ograniczać.

IV. PODSUMOWANIE

Przedstawione wyniki ankiety nie mają charakteru badań pogłębionych i jako takie nie mogą być przenoszone na całe młode pokolenie wsi polskiej, ale mogą wskazywać na pewne tendencje w tym zakresie i stanowić przyczynek do dalszych rozważań. Na podstawie przeprowadzonego sondażu można jednakże stwierdzić, że mamy do czynienia z występowaniem niespójności w poglądach młodzieży i nie do końca sprecyzowanym przekonaniem co do swojego miejsca i roli, jaką mogłaby pełnić w społeczności lokalnej. Potencjalna gotowość do aktywności obywatelskiej nie znajduje jednoznacznego potwierdzenia w rzeczywistych zachowaniach i w związku z tym może być uznana za zbyt chwiejną – w zależności od zaistniałych okoliczności przekształcać się w postawę pasywną lub aktywną. W związku z tym potrzeba wzmocnienia wspomnianego potencjału, zwłaszcza u najmłodszych spośród badanych, wydaje się istotnym zadaniem dla liderów wiejskich, a także placówek edukacyjnych, dla których wychowanie do udziału w społeczeństwie obywatelskim wcale nie jest oczywiste.

Sondaż wskazuje również, że przekonania dotyczące demokracji i rozumienie jej mechanizmów działania są raczej chaotyczne i niekonsekwentne. Nie przekładają się one również na definiowanie siebie w kategoriach aktywności społecznej. Jeśli więc przyjąć, że społeczeństwo obywatelskie przejawia się zarówno poprzez inicjatywę jednostki, rozwój jej podmiotowości, indywidualizmu, jak i poczucie odpowiedzialności za otoczenie społeczne, to wydaje się, że realizacja tej idei jest jeszcze kwestią przyszłości.

*Prof. dr hab. Grażyna Krzyminiewska jest pracownikiem
Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.*

CIVIC ACTIVITY OF RURAL YOUTH

Summary

The paper contains a report on civic activity of rural youth and identifies public spirits and attitudes currently prevailing among young people in Poland, basing on a research carried out on a group of 197 young respondents from rural areas in Poland.